

İbnü'z-Zübeyr es-Sekafi'nin Hayatı ve *Milâkü't-Te'vil* Eserindeki Tefsir Metodu*

Ibn al-Zubayr al-Sakafi's Life and the Method of Interpretation in the Work of Milak al-Ta'wil

ÖZET

İbnü'z-Zübeyr es-Sekafi (ö. 708/1308) Endülüs'te yetişmiş, döneminin tefsir, kıraat, nahiv, hadis ve önde gelen fıkıh âlimlerinden biri olmuştur. Endülüs'ün farklı bölgelerinde ilim faaliyetlerinde bulunmuş, alanında değerli eserler ortaya koymuş ve yetiştirdiği öğrencilerle İslam dünyasının ilmî mirasına önemli katkılarda bulunmuştur. Hak ve adalet söz konusu olduğunda cesareti duruşundan taviz vermeyen İbnü'z-Zübeyr, yaşadığı dönemin devlet reisleri ve özellikle Ehl-i sünnet inancına aykırı olduğuna inandığı sapkın mezheplerle mücadele içinde olmuştur. Kur'an tarihi ve tefsir ilminin önemli konularından olan Kur'an'daki sûreler ve âyetler arasındaki münasebete dair yazmış olduğu *el-Burhân* ile Kur'an'daki lafzî müteşâbih âyetlerin yorumlanmasına dair özgün yorumlarını içeren *Milâkü't-te'vil* eserleri vesilesiyle kendinden sonraki âlimlere referans olmuştur. Bu çalışmada İbnü'z-Zübeyr es-Sekafi'nin hayatı ve ilmî kişiliği ele alındıktan sonra *Milâkü't-te'vil* eserinin özellikleri belirtilmiş, eserde yer verilen âyetlerin değerlendirilme yöntemi ortaya konulmuştur. İbnü'z-Zübeyr, lafzî müteşâbih âyetleri belli esaslar çerçevesinde yorumlamaya çalışmış, belli bir sebep ve hikmete bağlı olarak benzerliği bulunan, ancak farklı sûrelerde ve değişik lafızlarla yer alan âyetleri Kur'an bütünlüğü bağlamında yorumlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Lafzî Müteşâbih, İbnü'z-Zübeyr es-Sekafi, Endülüs.

ABSTRACT

Ibn al-Zubayr al-Sakafi (d. 708/1308) grew up in Andalusia and was one of the leading scholars of tafsir, qira'at, nahw, hadith and fiqh of his era. He carried out scientific activities in different regions of Andalusia, produced valuable works in his field, and made important contributions to the scientific heritage of the Islamic world with the students he trained. Ibn al-Zubayr, who did not compromise his courageous stance when it came to rights and justice, was in a struggle with the heads of state of the period in which he lived and especially with heretical sects that he believed were contrary to the Ahl-i Sunnah faith. *Al-Burhan*, which he wrote about the relationship between the surahs and verses in the Qur'an, which is one of the important subjects of the history of the Qur'an and the science of tafsir, and *Milak al-Ta'wil*, which includes his original interpretations of the interpretation of the literal mutashabih verses in the Qur'an have become a reference to later scholars. In this study, after the life and scientific personality of Ibn al-Zubayr al-Sakafi were discussed, the characteristics of the work of *Milak al-Ta'wil* were specified, and the method of evaluation of the verses included in the work was revealed. Ibn al-Zubayr tried to interpret the literal mutashabih verses within the framework of certain principles, and interpreted the verses that were similar depending on a certain reason and wisdom/hikmah, but were included in different surahs and with different words, in the context of the Qur'anic integrity.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Literal Mutashabih, Ibn al-Zubayr al-Sakafi, Andalusia

GİRİŞ

Kur'an ilimleri açısından önemli bir yeri olan "müteşâbih âyetler" kavramıyla, genellikle anlamdaki kapalılığı giderecek bir delile ihtiyaç duyan âyetler anlaşılmaktadır. Ancak "müteşâbih" kavramını anlam itibarıyla kapalı âyetler olarak değil, aynı konu veya kıssanın değişik lafızlarla ifade edildiği, farklı sûrelerde yer alan benzer âyetler olarak açıklayan âlimler de bulunmaktadır. Böyle anlaşıldığında söz konusu âyetlere lafız yönüyle benzerlik içermesi sebebiyle "müteşâbih-i lafzî/lafzî müteşâbih" âyetler denilmektedir. Kur'an'daki lafzî müteşâbih âyetlerin sebepsiz/gereksiz olduğu iddia edilmiştir. Buna rağmen bazı âlimler, lafzî müteşâbih âyetlerdeki anlam farklılıklarını izah etmek amacıyla h. 5. yüzyıldan itibaren konuyla ilgili pek çok eser kaleme almışlardır (Özdaş, 2020: 218).

Lafzî müteşâbih âyetlerin yorumlanması ve birbirlerinden farklı anlamlarının ortaya çıkarılması gerektiğini savunarak bu alanda eser yazanlardan birisi de İbnü'z-Zübeyr olmuştur. Onun, bu âyetlerin sebepsiz olmadığı ve

Muhammet Ali Erdal ¹

How to Cite This Article

Erdal, M. A. (2023). "İbnü'z-Zübeyr es-Sekafi'nin Hayatı ve *Milâkü't-Te'vil* Eserindeki Tefsir Metodu" *International Social Sciences Studies Journal*, (e-ISSN:2587-1587) Vol:9, Issue:110; pp:6731-6739. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/sss.69497>

Arrival: 14 February 2023
Published: 30 April 2023

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

* Bu makale, Yozgat Bozok Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında hazırladığım "İbnü'z-Zübeyr es-Sekafi ve *Milâkü't-Te'vil* Adlı Eseri" isimli doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

¹ Öğr. Gör., Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Yalova, Türkiye. ORCID: 0000-0001-6320-2580

belli bir hikmete binaen var olduğu iddiasıyla söz konusu âyetlere dair yorumlarının bulunduğu *Milâkü't-te'vil* eseri kendi alanında eşsiz bir yere sahip olmuştur. Bu sebeple İbnü'z-Zübeyr'in hayatı ve ilmî konumu incelenip değerlendirilmeye değer bir konu olup *Milâkü't-te'vil* eserinin bu alanda yazılan diğer eserlerden farklılığı ilmî bir bakış açısıyla ortaya konulmalıdır.

İbnü'z-Zübeyr hakkında Arap dünyasında lisansüstü tezler gibi birtakım araştırmalar yapılmış olsa da ülkemizde onu ve eserlerini tanıtan çok az çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada öncelikle Endülüs'ün önemli İslam âlimlerinden İbnü'z-Zübeyr tanıtılacak, hayatı ve ilmî kişiliği ele alınacaktır. Daha sonra *Milâkü't-te'vil* eserinin özellikleri ve Müellif'in bu eseri yazarken takip ettiği yöntem hakkında bilgiler verilecektir. Son olarak eserde yer alan farklı ve özgün yorumlara kaynaklık teşkil eden esaslar belirtilecektir. Böylece İbnü'z-Zübeyr ve *Milâkü't-te'vil* eseri daha iyi anlaşılabilir olacaktır.

İBNÜ'Z-ZÜBEYR es-SEKAFÎ'NİN HAYATI

İsmi ve Nesebi

Tam adı Ahmed b. İbrâhîm b. Zübeyr b. Muhammed b. İbrâhîm b. Zübeyr b. Hasen b. Hüseyin b. Zübeyr b. Âsım b. Müslim b. Ka'b b. Mâlik b. 'Alkame b. Habbâb b. Müslim b. 'Adiy b. Mürre b. 'Avf b. Sakîf, künyesi ise Ebû Ca'fer'dir. Sekizinci dedesi 'Âsım sebebiyle 'Âsımî nisbesiyle anılsa da ilk dedesi Zübeyr'e nisbetle İbnü'z-Zübeyr olarak bilinmekte ve genellikle bu ismi kullanılmaktadır (Sâmerrâ'î, 2016: 14). Ayrıca son dedesine nispetle Sekafî, doğum yeri Ceyyân'dan dolayı Ceyyânî, Gırnata şehrine yerleşerek buradaki âlimlerden olması sebebiyle Gırnâtî, memleketinden dolayı ise Endelûsî lakabıyla anılmaktadır (İbn 'Abdilmelik, 2012: 1/231-232; İbnü'l-Hatîb, 2003: 1/72; İbn Ferhûn, ts.: 1/188-189; İbn Hacer, 1972: 1/84-86; Suyûtî, 1979: 1/291-292; İbnü'l-Kâdî, 1971: 1/11).

Hayatı ve Kişiliği

İbnü'z-Zübeyr, h. 627 yılının sonlarında (İbnü'l-Hatîb, 2003: 1/75) veya 628 yılında (İbn 'Abdilmelik, 2012: 1/237) Zilkade ayında (m. 1230) Ceyyân (Jean) şehrinde doğmuş ve eğitim hayatına burada başlamıştır. Fakat şehrin düşman işgaline uğraması sebebiyle h. 643 (m. 1245-1246) yılında Mâleka (Malaga) şehrine göç etmiş ve öğrenimine burada devam etmiştir. Dönemin önemli ilim ve kültür merkezlerinden Sebte (Ceuta) şehrinde bir süre yaşadından sonra Gırnata (Granada) şehrine yerleşmiş ve hayatının sonuna kadar ilim yolculuğunu burada devam ettirmiştir (İbn Hacer, 1972: 1/84-85; Ünal, 2000: 249). Bu sebeple Suyûtî onu, "el-Ceyyâniyyü'l-mevlid, el-Ğirnâtiyyü'l-menşe'/Ceyyân'da doğdu, Gırnata'da gelişti" ifadesiyle nitelemiştir (Suyûtî, 1979: 1/291). Onun Gırnata'da ilmî anlamda gelişmesi ve bu şehirde meşhur olması "el-Ğirnâtî" nisbesiyle bilinir olmasına vesile olmuştur (İbnü'z-Zübeyr, 1428: 21). İbnü'z-Zübeyr, hak ve hakikat söz konusu olduğunda cesaretli bir duruşu ve fedakarlıklarıyla tanınmış, hayatı boyunca hak ve adaletin savunucusu olmuştur (İbnü'l-Hatîb, 2003: 1/73; İbn Ferhûn, ts.: 1/189). Bu hasletinden dolayı dönemin Endülüs melikleri ile arasında sorunlar oluşmuş (İbn Hacer, 1972: 1/86; Şevkânî, ts.: 1/35), hapis hayatı yaşamış fakat her durumda doğruluktan taviz vermemiştir (Suyûtî, 1979: 1/292).

İbnü'z-Zübeyr, Mâleka'da yaşadığı dönemlerde İbrâhîm el-Fezârî isimli sihirbazın peygamberlik iddia ettiğini duyunca bu şahsın yalancı birisi olduğunu söyleyerek onunla mücadele etmekten geri durmamıştır. Onun bu samimi mücadelesinde Fezârî'nin tarafında yer alan Mâleka emiri ise İbnü'z-Zübeyr'in kitaplarını ve ders notlarını yağmalatmıştır (İbn Hacer, 1972: 1/85; Şevkânî, ts.: 1/34). Bu sıkıntılı olaylar neticesinde h. 671 (m. 1273) yılında Gırnata'ya göç eden İbnü'z-Zübeyr'e dönemin devlet reisi tarafından değer verilmiş, kadılık ve Gırnata Ulu Câmii imam-hatipliği gibi görevlerde bulunmuştur (İbnü'l-Hatîb, 2003: 1/73; Suyûtî, 1979: 1/292). Adalet mücadelesinden vazgeçmeyen İbnü'z-Zübeyr, hayatının son yıllarını geçirdiği Gırnata'da 8 Rebîülevvel 708'de (m. 1308) 80 yaşında (İbnü'l-İmâd, 1992: 8/31) veya 81 yaşında (Safedî, 2000: 6/141) vefat etmiştir (İbnü'l-Hatîb, 2003: 1/75; İbn Ferhûn, ts.: 1/189; Suyûtî, 1979: 1/292; İbnü'l-Kâdî, 1971: 1/12).

İlmî Konumu, Hocaları ve Öğrencileri

Ehl-i sünnet itikadına bağlılığı ve Mâlikî mezhebinin önde gelen fakihlerinden olduğu bilinen İbnü'z-Zübeyr, yaşadığı dönemdeki Endülüs'te ilmî şahsiyetiyle ön plana çıkmıştır. Zira onun Arap dili, Kur'an kıraatleri, hadis rivâyeti, fikhî meselelerdeki görüşleri, tefsir ilmindeki birikimi gibi alanlarda ön planda olduğu, görüşlerine değer verildiği, bir nevi riyâset makamına ulaştığı nakledilmektedir (İbn 'Abdilmelik, 2012: 1/235-236; İbnü'l-Hatîb, 2003: 1/73; İbn Ferhûn, ts.: 1/189). İbnü'z-Zübeyr, Endülüs içinde ve dışındaki pek çok hocadan ilim tahsil etmiş, bu sayede pek çok ilim dalında görüşlerine itibar edilen bir şahsiyet olmuştur (İbnü'l-Hatîb, 2003: 1/72-73). Endülüs ve civarında ilim tahsil etmek isteyen talebelerin kendisine yöneldiği gibi diğer âlimler tarafından da iltifat görmüştür (İbn 'Abdilmelik, 2012: 1/235). Kaynaklardaki bilgilere göre sadece ilim çevreleri değil aynı zamanda

yaşadığı şehirlerin halkı ve devlet reisleri, İbnü'z-Zübeyr'i döneminin en büyük âlimi olarak kabul etmişlerdir (İbn Hacer, 1972: 1/84-85; Suyûtî, 1979: 1/291-292; Zirikî, 2002: 1/86).

İbnü'z-Zübeyr, birbirinden farklı birçok ilim dalında eğitim almış, bu sebeple farklı alanlarda tahsil gördüğü hocalarının sayısı artmıştır. Zira rivayet kültürünün yaygın olduğu o dönemlerde bir hocayla görüşmek, ondan alanıyla ilgili eğitim ve icazet almak için Endülüs ve başka birçok yere yolculuklar yapmıştır. Bazı kaynaklara göre yaklaşık 400 hocası olup (İbn Ferhûn, ts.: 1/189; Mahlûf, 2003: 1/304) bunların bir kısmıyla bizzat görüşüp bazılarında mektuplaşma yoluyla icazet almıştır. Muhammed Şa'bânî, İbnü'z-Zübeyr'in hocalarından 100 kadarının ismini nakletmiştir ki onlardan bazıları, Ebu'l-Velîd İsmail b. Yahya el-Ezdî el-Attâr (öl. ?), Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed es-Serrâc (öl. ?), Sa'd b. Muhammed el-Haffâr (öl. 646/1249), Ebu'l-Hasan eş-Şârî (öl. 649/1251), Ebu'l-Kâsım en-Nahvî (öl. 649/1251), Ebu'l-Abbâs İbn Fertûn (öl. 660/1261), Ebu'l-Hattâb Muhammed b. Ahmed b. Halîl (öl. 717/1318), İbrâhim b. Muhammed Ebû İshak el-Ma'rûf bi İbni'l-Âs el-Hatîb (öl. 726/1326) gibi isimlerdir (İbnü'z-Zübeyr, 1990: 132-146).

Tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve kıraat alanlarındaki yetkinliğiyle ön planda olan İbnü'z-Zübeyr, yazdığı eserlerin dışında öğrenci yetiştirmeye gayret etmiş, öğrencilerinden bazıları Endülüs'ten bazıları da Endülüs dışından gelmişlerdir (Çonkor, 2016: 254). İbn Rummân el-Gırnâtî (öl. 729/1329), İbn Cüzey el-Kelbî (öl. 741/1340), Ebû Hayyân el-Endelûsî (öl. 745/1344) ve İbn Selmûn el-Kinânî (öl. 767/1365) gibi önemli isimler İbnü'z-Zübeyr'den istifade eden öğrencilerinden bazılarıdır (İbnü'z-Zübeyr, 1428: 32-34).

Eserleri

Farklı alanlarda birçok eser yazan İbnü'z-Zübeyr'i anlatan öğrencisi Ebû Hayyân el-Endelûsî, onun fıkıh usûlü, kelam ve fıkıh ilimleriyle ilgili ana kaynak niteliğinde eserler ortaya koyduğunu belirtmiştir (Safedî, 2000: 6/140-141). Bununla beraber bazı kaynaklarda o, "zü'l-teâlîfi'l-cemme/çok eser sahibi" ünvanıyla nitelendirilmiştir (İbnü'l-Kâdî, 1971: 1/11). İbnü'z-Zübeyr'in kaynaklarda ismi geçen eserlerinden bazıları şunlardır:

Urcûze fî beyâni mezhebi's-Şevziyye: İbnü'z-Zübeyr'in dönemindeki sûfi gruplarından birisi olan ve sapık bir tarikat olarak kabul ettiği Şevziyye hakkında yazdığı manzum bir eserdir (Ünalın, 2000: 249). Kaynaklarda yeterli bilgili bulunmamasına rağmen eserin mahiyetine dair İbn 'Abdilmelik önemli bilgiler vermektedir (İbn 'Abdilmelik, 2012: 1/236-237).

Kitâbü'l-İ'lâm bimen hutime bihi'l-Kutrü'l-Endelûsiyyü mine'l-a'lâm: Eserin ismi kaynaklarda geçmesine rağmen içeriği ile ilgili açıklamalar bulunmamaktadır (İbn 'Abdilmelik, 2012: 1/236; İbn Hacer, 1972: 1/85; Kâtip Çelebi, 1941: 1/286; Şevkânî, ts.: 1/34). Kitabın isminden anlaşıldığı kadarıyla İbnü'z-Zübeyr bu eserde son dönemdeki Endülüs âlimlerinin hayatı ve ilmî konularına dair bilgiler vermiştir.

Bernâmeç: İbnü'z-Zübeyr'in icazet aldığı hocalarının isimlerini saydığı kitabıdır. İbn Abdilmelik, Müellif'in elimizde olmayan bu eserin son kısmında: "Bu yazıda ismini zikrettiğim herkes, kendisinden ilim aldığım kimselerdir. Bunlardan Ebu'l-Hasan el-Haffâr ve Üstad Ebû Ca'fer b. Halef dışındakilerden rivayet ve telif ettikleri eserlerinden icazetim var. Ancak Ebu'l-Hasan el-Haffâr'dan çok eser okumama rağmen Gırnata'da olmadığım bir zamanda vefat ettiği için icazet alamadım. Bununla beraber Ebû Ca'fer b. Halef'ten hiç ayrılmadığım halde ondan da icazet alamadım" dediğini zikretmiştir (İbn 'Abdilmelik, 2012: 1/235).

el-Burhân fî tenâsübi süveri'l-Kur'ân: İbnü'z-Zübeyr'in Kur'ân'daki her sûrenin bir önceki sûre ile münasebetine dair yazmış olduğu (Kâtip Çelebi, 1941: 1/241) ve bunun yanında âyetler arasındaki bağlantılara da yer verdiği eserdir. Bu konuda yazılmış en eski tek müstakil eser olduğu düşünülmektedir (Suyûtî, 1974: 3/369). Bu eser, Sa'îd b. Cum'a el-Fellâh (1428) ve Muhammed Şa'bânî (1990) tarafından iki farklı tahkikle basılmıştır. Bazı kaynaklarda ismi *el-Burhân fî tertîb-i süveri'l-Kur'ân* şeklinde geçen eserin tahkikini yapan Muhammed Şa'bânî eseri bu isimle neşretmiştir (İbnü'z-Zübeyr, 1990: 9-14). İbnü'z-Zübeyr, *Milâkü't-te'vil* isimli eserinde müteşâbih âyetleri yorumlarken *Kitâbü'l-burhân* ismiyle belirterek birçok defa bu eserindeki görüşlerine atıfta bulunmuştur (bk. İbnü'z-Zübeyr, 1983: 1/155, 316, 530, 2/801).

Ta'lîka 'alâ Kitâbi Sîbeveyhi: Kaynaklarda eserin Sîbeveyhi'nin (öl. 180/796) *el-Kitâb*'ı üzerine yazılmış bir ta'lîka olduğu bildirilmiş (Suyûtî, 1979: 1/292; Kâtip Çelebi, 1941: 2/1427-1428), ancak eserin mahiyetine dair bilgilere rastlanmamıştır.

Red'u'l-câhil 'an i'tisâfi'l-mecâhil: İbnü'z-Zübeyr'in Şevziyye mezhebine dair yazdığı ikinci eserdir. Eserin yazılma amacının Şevziyye mezhebine reddiye olması ve onların gizli kötülüklerinin ortaya çıkartılması olduğu belirtilmiştir (İbn 'Abdilmelik, 2012: 1/236; İbnü'l-Hatîb, 2003: 1/73). İbnü'z-Zübeyr'in hayatından bahseden eserlerin çoğunda bu kitabın adı geçmektedir (İbn Ferhûn, ts.: 1/189; İbn Hacer, 1972: 1/85; İbnü'l-Kâdî, 1971: 1/11-12).

ez-Zamân ve'l-mekân: Kitabın ismi kaynaklarda yer almakta ancak içeriğine dair ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Bununla birlikte bazı eserlerde kitabı eleştiren görüşler bulunmaktadır (İbnü'l-Hatîb, 2003: 1/73).

Sebîlü'r-reşâd fî fadli'l-cihâd: Cihadın önemi ve fazileti hakkında yazılan eserin ismi pek çok kaynakta geçmektedir (İbnü'l-Hatîb, 2003: 1/73; İbn Ferhûn, ts.: 1/189; İbnü'l-Kâdî, 1971: 1/11). Kitabın isminden de anlaşıldığı üzere, Müellif'in birlik ve beraberlik çağrısı olarak, Endülüs'teki İslam topraklarının o dönemlerde artan Hıristiyan saldırılarından korunması amacıyla Müslümanların gayretlerine katkıda bulunmak ve onları bilinçlendirerek cihada teşvik etmek amacıyla yazılmıştır (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 1/95).

Şerhu'l-İşâre li'l-Bâcî: Kitapla ilgili kaynaklarda geçen bilgilere göre bu eser, Ebu'l-Velîd el-Bâcî'nin (öl. 474/1081) fıkıh usûlü hakkında yazdığı *el-İşâre* adlı eserinin şerhidir (İbnü'l-Hatîb, 2003: 1/73; İbn Ferhûn, ts.: 1/189; İbnü'l-Kâdî, 1971: 1/11).

Sılatü's-Sılati'l-Beşkûvâliyye: Eserin ismi bazı kaynaklarda *Târîhu 'ulemâi'l-Endülüs (Endülüs Âlimleri Tarihi)* şeklinde geçmektedir (İbn Hacer, 1972: 1/85). Ebu'l-Kâsım b. Beşkûvâl'in (öl. 578/1183) rivayetlerinin toplandığı eser daha çok *Sılatü's-Sıla* ismiyle bilinmektedir (İbn 'Abdilmelik, 2012: 1/236; İbnü'l-Hatîb, 2003: 1/73; Suyûtî, 1979: 1/292). Tahkik ve tahririni müsteşrik Lévi Provençal'ın (Ribâd 1938) yaptığı eser basılmıştır (Sâmerrâ'î, 2016: 21).

Mu'cemü şüyühîhî: Birçok kaynakta kitabın ismi geçmektedir (İbn Hacer, 1972: 1/85; Kâtip Çelebi, 1941: 2/1735; Ziriklî, 2002: 1/86). Eserde Müellif'in hocalarının isimleri ve hayatlarına dair bilgiler bulunmaktadır (İbn 'Abdilmelik, 2012: 1/235).

Milâkü't-te'vil: Kendi alanında yazılan eserler arasında manası itibariyle garip olduğu belirtilen kitabın ismi kaynaklarda bu şekilde yer almakta iken (İbnü'l-Hatîb, 2003: 1/73; İbn Ferhûn, ts.: 1/189; İbnü'l-Kâdî, 1971: 1/11; Şevkânî, ts.: 1/34; Mahlûf, 2003: 1/304), İbnü'z-Zübeyr, eserin mukaddimesinde kitabını "*Milâkü't-te'vîli'l-kâtî' bi zevi'l-ilhâd ve't-ta'dîl fî tevcîhi'l-müteşâbihi'l-lafz min âyi't-tenzîl*" şeklinde isimlendirdiğini belirtmiştir (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 1/148). Kur'an'daki bütün âyetlerin tefsir edilmesi maksadıyla değil sadece lafzî müteşâbih âyetlerin yorumlanması amacıyla telif edilen eser, Sa'id el-Fellâh (Beyrut 1983), Mahmûd Kâmil Ahmed (Beyrut 1985) ve 'Abdulganî Muhammed 'Alî el-Fâsî (Beyrut 2006) tarafından üç defa tahkik edilerek yayımlanmıştır.

MİLÂKÜ'T-TE'VİL ESERİNDEKİ TEFSİR METODU

Milâkü't-Te'vil Eserinin Özellikleri

Eserde Kur'an'ın farklı sûrelerinde yer alan, anlamları aynı gibi görünen veya farklı olmasına rağmen lafızları itibariyle birbirine benzeyen (lafzî müteşâbih) âyetler bir araya getirilmiş ve bu âyetlerde görülen farklılıkların sebepleri/hikmetleri açıklanmıştır. İbnü'z-Zübeyr bu durumdaki âyetlerle ilgili ortaya çıkabilecek şüphelerin giderilmesi amacıyla açıklamalar yaparken, eserin telif edilme gerekçesini de izah etmiştir. Kur'an ilimleri alanında eser yazan âlimlerin söz konusu âyetler üzerinde çalışmayı ihmal ettiklerini, lafzî müteşâbih âyetlerdeki farklılıkların bir sebebi veya amacı olduğunu düşünemediklerini söylemiştir. Netice itibariyle lafzî müteşâbih âyetlerdeki farklılıkların sebepsiz olmadığını, açıklanabilir bir hikmetinin bulunduğunu savunmuş ve her bir farklılık durumunun sebebi veya hikmetine dair yorumlar yapmıştır (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 1/144-145). Bu amaçla Kur'an'daki 80 sûreden 377 âyetin lafzî müteşâbihi olan âyetlerden farklı yönlerini bir veya birden fazla açıdan ele alarak değerlendirmiştir.

İbnü'z-Zübeyr, söz konusu benzer/müteşâbih âyetlerin belirlenmesinde ve bu âyetlerdeki farklılıkların sebebi veya hikmetine binaen yaptığı yorumlarda, kendisinden önce aynı konuya dair yazılan Hatîb el-İşkâfî'nin (öl. 420/1029) *Dürretü't-tenzîl ve ğurretü't-te'vil* adlı eserinden (bk. İşkâfî, 2001) istifade ettiğini belirtmiştir (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 1/146-147). Lafzî müteşâbih âyetlerin izahına dair telif edilen ilk müstakil eserlerden olduğu bilinen *Dürretü't-tenzîl* eserinde bulunmayan ancak *Milâkü't-te'vil* eserinde yer alan yaklaşık 125 âyetin başına İbnü'z-Zübeyr (ع) işaretini koyarak bunları belirtmiştir (Sâmerrâ'î, 2016: 29,35). Dolayısıyla bu âyetler dışındaki kitabın kalan kısmına bakıldığında bazı âlimler Müellif'in bu eserde birtakım ilavelerle birlikte *Dürretü't-tenzîl* eserini özetlediğini iddia etmişlerdir (İbn Hacer, 1972: 1/84; Kâtip Çelebi, 1941: 2/1813). Ancak *Dürretü't-tenzîl* eserinde yer almayan, sadece *Milâkü't-te'vil*'de ele alınan âyet sayısının fazlalığı ve her iki eserin de yer verdiği aynı âyetlerde bile İbnü'z-Zübeyr'in, Hatîb el-İşkâfî'den farklı yorumlarda bulunduğu gibi başka sebepler göz önüne alındığında, iddia edildiği gibi bir özetleme durumunun olmadığını söylemek mümkündür (Sâmerrâ'î, 2016: 34).

İbnü'z-Zübeyr, eserinde konu edindiği müteşâbih âyetlerdeki farklılıkların hikmetine dair yaptığı yorumlarda Ehl-i sünnet akîdesi çerçevesinde önemli tespitler yapmış, dinde aklın yeri ve büyük günah işleyenlerin durumu gibi meselelerde kendi görüşüne muvafık açıklamalarda bulunmuştur. Bununla beraber özellikle inanç/akîde alanına

taalluk eden önemli konularda Hâricîler, Kaderiyye ve Mu‘tezile’nin görüşlerine dair değerlendirme yapma gereği duymuş, söz konusu değerlendirmelerinde Ehl-i sünnet dışındaki diğer mezhepleri nasları çarpıtarak konuyla ilgili olmayan âyetleri delil olarak ortaya koydukları gerekçesiyle eleştirmiştir (İbnü’z-Zübeyr, 1983: 1/398-400,480). Ayrıca İbnü’z-Zübeyr, *Milâkü’t-te’vil* eserinde bidatler ve bidat ehline karşı sıkı bir duruş sergilediği için bu konuda ileri gitmiş olan, aynı zamanda sapık bir tarikat olarak kabul ettiği Şevziyye’nin ve aşırı/batını fikirlerinden dolayı İmâmiyye’nin görüşlerini tenkit ederek reddetmiştir (bk. İbnü’z-Zübeyr, 1983: 2/760,898).

İbnü’z-Zübeyr’in Tefsirindeki Metodu

İbnü’z-Zübeyr, tefsir çalışmasının metodunu planlamış, temel kriterlerini belirlemiş ve eserinin mukaddimesinde bunları belirtmiştir. Müellif, eserinin mukaddimesinde öncelikle ele aldığı konuların sınırlarını belirlemiş, yorumlarını Kur’ân’daki lafzen tekrar eden âyetlerin yanı sıra takdim-tehir veya ifadelerdeki fazlalıklar sebebiyle farklılığı olan müteşâbih/benzer âyetlerle sınırlamıştır (İbnü’z-Zübeyr, 1983: 1/145). Zira *Milâkü’t-te’vil* eserinde, Müellif’in çalışmasının amacı olarak belirttiği bu iki konu başlığına bağlı kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla eserde ilk önce bir sûrede ya da farklı sûrelerde bulunan lafzî müteşâbih âyetleri bir araya getirmiş sonra lafzî müteşâbih âyetleri ve tekrar eden âyetler arkasındaki farklı anlamlar ve hikmetleri açıklamıştır. İkinci olarak aynı konudan bahseden ancak ifadelerdeki bazı fazlalıklar ya da takdim-tehir sebebiyle farklılaşan âyetleri ele alırken -gerek şekil gerekse anlam açısından- bu farklılıkları gerekli kılan sebepleri izah etmiştir. Böylece söz konusu âyetler ile bu âyetlerin bulunduğu yer/sûre arasında tam bir uyum olduğu gerçeğini pekiştirmiştir.

İbnü’z-Zübeyr, ilgili âyetler arasındaki benzerliğe rağmen farklılık durumlarının yorumlanmasıyla yetinmemiş kimi zaman kitabın konusunun dışındaki bazı hususlara dikkat çekmiş, kimi zaman da bunların konuyu tamamlayıcı olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple Âl-i İmran 3/49. âyeti ile Mâide 5/110. âyetlerindeki benzerlik ve farklılık durumlarını yorumlarken “her iki yerde geçen âyetin bulunduğu yere tahsis edilmesine dair bir soru olursa bu da bu kitabın amaçlarından” (İbnü’z-Zübeyr, 1983: 1/302) demiştir. Aynı şekilde Âl-i İmran 3/11. âyeti ile benzerliği olan âyetlerin durumlarıyla ilgili yorumlarında altıncı soru olan, âyette geçen كَذَابٍ آلِ فِرْعَوْنَ ifadesinin mecrûr olma sebebinin açıklarken “bu soru, kitabın temel hedeflerinden olmamakla birlikte bir ilavedir (İbnü’z-Zübeyr, 1983: 1/291)” demesi de bu durumun örneklerindedir. Müellif’in kitabın amaçlarının dışına çıktığını belirttiği örneklerden bir diğeri de Beled sûresinde bulunan لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ (el-Beled 90/4) âyetine karşılık Tîn sûresindeki أَحْسَنُ تَقْوِيمٍ (et-Tîn 95/4) âyetinin gelmesi ve burada ilk âyette فِي كَبَدٍ, ikinci âyette ise فِي أَحْسَنُ تَقْوِيمٍ ifadesinin yer alması meselesine dair söylediği “farklılığı olan her iki ifade de insanın durumlarından ki konuyla ilgili müfessirlerin görüşleri açıktır, aslında bu mesele bu kitabın genel amaçlarından biri olmasa da burada bir problem yoktur” (İbnü’z-Zübeyr, 1983: 2-1145-1146) sözleridir. Aynı şekilde Bakara sûresinin ilk âyetinde yer alan hurûf-u mukatta‘a konusuna ilgili yaptığı açıklamalardan sonra “bu mesele bizim kitabımızın amaçlarından değildir” (İbnü’z-Zübeyr, 1983: 1/291) sözleri de bu durumun bir diğer örneğidir.

İbnü’z-Zübeyr, müteşâbih âyetleri yorumlamasındaki amacının, lafzî olarak tekrarlanan veya benzerliği olan âyetlerin arkasında yüce bir maksadın gizli olduğunu bilmediklerinden veya sapkınlıklarından İslam dinine zarar verebilecek kimseleri durdurmak suretiyle Kur’ân’a hizmet etmek olduğunu belirtmiştir. Müellif, bu amacını “bizim eserimizdeki görüşlerimiz müteşâbih âyetler meselesiyle İslam dinine zarar vermeye çalışan, şüpheli ve sapkın görüşler ileri sürenleri susturmayı amaçlamaktadır” (İbnü’z-Zübeyr, 1983: 1/242) sözleriyle ifade etmiştir.

İbnü’z-Zübeyr, eserinin konusunu ve amacını sınırlamayla kalmamış, bununla birlikte eserindeki çalışma yönteminin temel kriterlerini belirtmiştir. Müellif’in çalışmasının yöntemini teşkil etmek üzere belirlediği kriterler şu şekilde özetlenebilir:

İlk olarak Hatîb el-İskâfî’nin *Dürretü’t-tenzîl* eserinde ele almadığı âyetlerin de eklenmesiyle beraber *Dürretü’t-tenzîl* eserinde zikredilen âyetleri esas almıştır. Bu durumu: “Rabbimin inayeti ve yardımıyla zihnimde gizli olanları bu satırlarda ortaya çıkarmaya çalışırken onun (Hatîb el-İskâfî’nin) belirlediği âyetleri esas almakla birlikte onun ele almadığı âyetleri de ortaya çıkarmaya çalıştım, böylece müteşâbih âyet örneklerindeki problemleri ortadan kaldırmaya ve bâtil yolları takip edenleri engelleyerek bu âyetlerdeki gizlilikleri ortaya çıkarmayı amaçladım” (İbnü’z-Zübeyr, 1983: 1/146-147) sözleriyle açıklamıştır.

İkinci olarak *Dürretü’t-tenzîl* eserinde bulunmayan âyetleri (ع) işaretleriyle belirterek diğer âyetlerden ayırt edilmesini sağlamıştır. Bu uygulamasına da: “onun (Hatîb el-İskâfî’nin) ele almadığı âyetlere (ع) işaretini koyarak diğer âyet gruplarından ayrılmasını sağladım” (İbnü’z-Zübeyr, 1983: 1/147-148) sözleriyle dikkat çekmiştir.

Üçüncü olarak İbnü’z-Zübeyr, yaptığı değerlendirmelerde Hatîb el-İskâfî’nin konuyla ilgili görüşlerinin üzerinde durmadan veya ondan bir şey nakletmeden önce kendi düşüncelerini ortaya koymuştur. Bu durumu da: “genellikle konuyla ilgili görüşlerin üzerinde durmaksızın Yüce Allah’ın bana ilham ettiği ve konuyu tamamlayan hususları açıklarım” (İbnü’z-Zübeyr, 1983: 1/147) sözleriyle belirtmiştir.

Dördüncü olarak Müellif, naklettiği görüşlerin sahiplerine atıfta bulunmuş ve “eğer benim dışındaki birisinden bir görüş nakledecek olursam öncelikle ondan nakilde bulunur, sonra görüşünü nispet ettiğim kimseyi belirterek onunla ilişkilendiririm” (İbnü’z-Zübeyr, 1983: 1/147) demiştir. Ancak her zaman bu uygulamasına bağlı kalmamıştır. Zira İbnü’z-Zübeyr, eserinde istifade ettiği Zemahşerî (öl. 538/1144), İbn ‘Atiyye (öl. 541/1147), Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210), Kurtubî (öl. 671/1273) veya diğer isimleri açıkça belirtmişken bazı durumlarda kimden aldığını belirtmeden, “bu görüşümü bazı önemli kişilere dayandırıyorum” (İbnü’z-Zübeyr, 1983: 1/391) sözleriyle sadece görüşün aktarılmasıyla yetinmiştir. Bu noktada İbnü’z-Zübeyr’in yapmış olduğu alıntılarda iki yöntem izlediğini belirtmek gerekir. Birinci yöntem, kimi zaman naklettiği metni aslına bağlı kalarak özetlemesi; kimi zaman da nakledilen görüşü anlam olarak rivayet ederek “bu görüşün anlamı veya bu görüşten anlaşılan anlam budur” (İbnü’z-Zübeyr, 1983: 1/114) demesidir. İkinci yöntem ise bazı durumlarda naklettiği görüşten kasten/bilerek belli bir yeri çıkarmasıdır. Zira bu uygulamasının örneği olarak Müellif, Secde 32/22. âyetindeki yorumunda Zemahşerî’nin konuyla ilgili görüşünü naklederken bu ayetin yorumunda “asıl anlamı bozulmadan onun kötü mezhebini/görüşünü hatırlatmamak ve görüşünü çürütmek için bir kelime çıkarılarak sözlerinden ulaşılan anlam bu şekildedir” (İbnü’z-Zübeyr, 1983: 2/786) demiştir.

Son olarak İbnü’z-Zübeyr, Kur’ân’ın tamamındaki -lafzî müteşâbih kapsamına girmeyen veya kitabın amacına uygun olmayan âyetler dışında- tekrar eden ve benzer/müteşâbih olan âyetleri şu anki okunuş sıralamasını gözeterek sûre-sûre, âyet-âyet dikkatli bir şekilde sıralamıştır. Ayrıca sıralama esnasında *Dürretü’l-tenzîl* kitabında ele alınmayan âyetlere dikkat çekmek için bu âyetlerin başına (ع) işaretini eklemiştir.

İbnü’z-Zübeyr’in Müteşâbih Âyetleri Yorumlama Esasları

İbnü’z-Zübeyr, müteşâbih âyetleri yorumlarken çeşitli vasıtalarla ve pek çok ilimden istifade etmiştir. Onun bu özelliği, eserinde ileri sürdüğü özgün yorumlarını destekleyen ve kullandığı metodu ortaya koyan en önemli noktalarındadır. Bu sebeple *Milâkü’t-te’vil* eserinin mukaddimesinde “Yüce Allah’ın yardımıyla anlamı güçlendiren başlıca ilmî araçları da kullanıyorum” (İbnü’z-Zübeyr, 1983: 1/148) sözleriyle bu durumu ifade etmiştir. Müellif’in eserinde karşılaştırma yöntemiyle ele aldığı lafzî müteşâbih âyetlerle ilgili yorumlarında kullandığı ilmî vasıtalarla bazıları şunlardır:

Kur’ân Âyetleri

İbnü’z-Zübeyr, yorumlarıyla ulaşmak istediği amacını gerçekleştirmek için bizatihi Kur’ân âyetlerinden yararlanmış. Zira Kur’ân, âyetleriyle kendisini tefsir etmektedir/açıklamaktadır. Müellif, lafzî müteşâbih âyetleri yorumlarken Kur’ân ve âyetlerinden farklı şekillerde istifade etmiştir.

Bunlardan birincisi, eserde ele alınan âyetlerin siyâk ve sibâkına uygunluğunun dikkate alınmasıdır. Böylece söz konusu âyetin bulunduğu yere tahsis edilmesinin sebebini açıklayabilmek, yorumunu yapabilmek için öncesindeki âyetle bağlantısı ortaya konulur ki eserde bu uygulamanın örnekleri çoktur. Bunlardan bir örnek olarak, kible âyeti olarak bilinen *el-Bakara* 2/150 cümlesinin tekrarlanmasının sebebini açıklarken bu yöntemle başvurmuştur. Müellif, bu cümlelerin ikinci defa bulunmasının gerekli olduğunu, zira ilk âyette bu cümleden sonra *وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ* (el-Bakara 2/149) cümlesi yer aldığı için, bağlantının daha iyi kurulabilmesi ve söz konusu emrin tekid edilmesi amacıyla bu cümlelerin tekrarlandığını belirtmiştir (İbnü’z-Zübeyr, 1983: 1/243-244). Dolayısıyla lafzî müteşâbih âyete dair yorumunu destekleyebilmek için söz konusu âyetin bulunduğu yerdeki siyâk-sibâk ilişkisinden yararlanmış.

İbnü’z-Zübeyr’in Kur’ân âyetlerinden istifade ettiği ikinci bir çeşit, lafzî müteşâbih âyetlerin bulunduğu yerdeki diğer âyetlerle olduğu gibi bu âyetlerin bulunduğu sûrelerin de diğer sûrelerle bağlantısına veya uyumuna dikkat çekmesidir. Bu sebeple İbnü’z-Zübeyr, eserindeki tertibine göre Mü’min sûresindeki ilk müteşâbih âyeti (el-Mü’min 40/7) yorumlarken bağlantı ve uyum açısından bu sûreden önceki sûre olan Zümer sûresindeki son âyetle (ez-Zümer 41/73) uyumlu olması sebebiyle gerçekleştiğini iddia etmiştir (İbnü’z-Zübeyr, 1983: 2/998). Diğer taraftan Müellif, bu uygulamasına benzer şekilde müteşâbih âyetlerin Kur’ân’daki mevcut mushaf sıralamasına göre, sûreler arasındaki uyum bağlamında yorumlanmasına da ayrı bir önem vermiştir (bk. İbnü’z-Zübeyr, 1983: 1/491). Bu sebeple İbnü’z-Zübeyr, *Milâkü’t-te’vil*’de yer alan âyetlerle ilgili görüşlerini belirtirken, sûreler arasındaki münasebete dair telif ettiği *el-Burhân fî tenâsübi süveri’l-Kur’ân* eserine *Kitâbü’l-burhân* ismiyle atıfta bulunmuştur (İbnü’z-Zübeyr, 1983: 1/530).

İbnü’z-Zübeyr’in Kur’ân âyetlerinden istifade etme şekillerinden bir diğeri, lafzî müteşâbih âyetlerin bulunduğu yerdeki âyetlerle fâsılları/bitiş şekilleri yahut hem başlangıç hem de bitiş şekilleri açısından uyumunu gözeterek yorumlanmasıdır. Zira Müellif, A’râf 7/115. ve Tâ-Hâ 20/65. âyetlerinin başlangıçlarının aynı olmasıyla beraber fâsıllarının/bitişlerinin farklı olmasını, bu âyetlerin benzeri olan diğer âyetlerle başlangıç ve bitişleri açısından uyumlu olması gerekliliğiyle izah etmiştir (İbnü’z-Zübeyr, 1983: 1/569).

Başka bir açıdan Müellif, *Milâkü't-te'vîl* eserindeki yorumlarıyla amacına ulaşmak için müteşâbih âyetlerin hâl-i hazırda yer aldığı sûrelere tahsis edilmesini, ilgili âyetlerin bulunduğu sûrelerin Mekkî yahut Medenî olmasıyla bağlantı kurarak açıklamaya çalışmıştır. Bu sebeple İbnü'z-Zübeyr, Mâide 5/6. âyeti ile Nahl 16/81. âyetin benzerlik durumunu Nahl sûresindeki âyetin bulunduğu âyet grubunun Mekkî âyetlerden oluşmasıyla izah etmiş ve bunun da açık bir şekilde uygunluk sebebi olduğunu iddia etmiştir (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 1/372).

İbnü'z-Zübeyr, lafzî müteşâbih âyetleri açıklayarak yorumlamak ve söz konusu âyetlerin bulunduğu bağlam ile uyumlu olduğu gerçeğini pekiştirmek için ele aldığı âyetlerin sebab-i nüzulüne de pek çok defa yer vermiştir. Zira En'âm sûresindeki müteşâbih âyetlerin yedincisini açıklarken yer verdiği Bakara 2/204-206. âyetlerinin Ahnes b. Şerik; Tevbe 9/49. âyetin Cedd b. Kays; Tevbe 9/75. âyetin Sa'lebe b. Hâtîb hakkında nâzil olduğunu nakletmesi (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 1/438-439), bu durumun örneklerindedir.

Kıraat Farklılıkları

İbnü'z-Zübeyr'in lafzî müteşâbih âyetlerdeki farklılıkların yorumlanabilmesi için yararlandığı araçlardan birisi de kıraat farklılıklarıdır. Müellif, söz konusu âyetlerin bulunduğu yere göre farklılaşmasının daha uygun olduğu görüşünü desteklemek için kıraat farklılıklarının belirtilmesini gerekli görmüştür. Zira *Milâkü't-te'vîl* eserinde, Enbiyâ 21/45. âyeti ve ona benzeyen âyetlerin açıklanmasında bu uygulamanın bir örneği görülmektedir. İbnü'z-Zübeyr, söz konusu âyetin İbn Âmir dışındaki diğer kıraat imamları tarafından *وَإِذَا مَا يُنذَرُونَ* şeklinde okunduğunu, ancak İbn Âmir'in bu âyeti *وَإِذَا مَا يُنذَرُونَ* şeklinde okuduğunu ifade etmiş; bu âyete benzeyen Neml ve Rûm sûrelerindeki âyetlerin (en-Neml 27/80; er-Rûm 30/52) ise İbn Kesîr tarafından *وَإِذَا مَا يُنذَرُونَ* şeklinde okunduğunu belirtmiştir. Müellif, bu âyetlerde genel okunuşun dışında iki farklı okunuşun rivayet edilmiş olmasıyla birlikte Enbiyâ sûresindeki âyetin *وَإِذَا مَا يُنذَرُونَ* ifadesiyle, Neml ve Rûm sûrelerindeki âyetlerin ise *وَإِذَا مَا يُنذَرُونَ* ifadesiyle tamamlandığını ortaya koymuştur. Ancak söz konusu âyetlerle kastedilen anlamın aynı olmasına rağmen üç farklı sûreden birbirine benzeyen üç âyetteki farklılığın sebebinin kıraat farklılıkları bağlamında açıklamaya çalışmıştır (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 2/836-837). Bu uygulamanın ikinci bir örneği ise En'âm 6/37. âyetindeki *وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ* cümlesinin, bu âyete benzeyen Ankebût 29/50. âyetinde *وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ* şeklinde olmasının açıklanmasıdır. Müellif, ilgili âyetlerin Nâfi', Ebî Amr, İbn Âmir ve Hafs kıraatlerinde bu şekilde okunduğunu belirtmiş, En'âm 6/37. âyetindeki *آيَةٌ* kelimesinin tekil kalıbıyla okunmasındaki ihtilaf sebebinin izah etmek istemiştir (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 1/450).

Bu iki örnekte olduğu gibi Müellif'in *Milâkü't-te'vîl* eserindeki yorumlarıyla elde etmek istediği amaçlarına ulaşmak için kıraat farklılıklarından yararlandığını gösteren pek çok örnek bulunmaktadır. Esasen bu durum onun için yadırganacak bir durum değildir. Zira onun ilmi hayatından bahseden kaynaklarda da görüleceği üzere İbnü'z-Zübeyr, kıraat ilminde uzmanlaşmış ve yaşadığı dönemin meşhur kıraat âlimlerinden birisi olarak kabul edilmiştir (İbn 'Abdilmelik, 2012: 1/236; İbn Hacer, 1972: 1/84).

Hadisler

İbnü'z-Zübeyr, hadis ve rivayet ilmiyle meşgul olmuş kendi dönemindeki âlimler arasında hadis ilmindeki yetkinliğiyle öne çıkmıştır. Onun bu özelliği *Milâkü't-te'vîl* eserindeki değerlendirmelerine yansımış, lafzî müteşâbih âyetler arasındaki farklılıkları açıklarken görüşlerini delillendirmek için birçok hadisten istifade etmiştir. Bu uygulamanın bir örneği olarak Müellif, Mâide 5/44. âyet ve lafzî müteşâbihi olan âyetleri açıklarken cennetteki yiyecek nimetlerinin niteliğinden bahsettiği esnada Hz. Peygamber'in sürüngen bir hayvan çeşidi olan kelerin yenilmesiyle ilgili görüşünü içeren hadisi delil olarak getirmiştir (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 1/388). Başka bir örnek Meryem 19/14. âyetinde isyankârlık (ma'siyet) tabirinden kastedilenin engellenerek sınırlandırılmak olduğu yorumunu desteklemek için Yahyâ b. Zekeriyâ'dan bahseden hadisi (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 2/794); Meryem 19/39. âyette yer alan *يَوْمَ الْحَسْرَةِ* (pişmanlık günü) ifadesinin anlamını açıklamak için cennet ve cehennem ehlinde bahseden hadisi delil olarak getirmesidir (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 2/799). Müellif'in eserindeki yorumlarında hadislerden yararlandığı gösteren örneklerden birisi de Cin 72/26. âyetteki gaybın bilinmesi konusunun açıklanabilmesiyle ilgili yorumlarında gaybî konular içerisine giren, zamanın, devletlerin ve insanların durumlarının değişmesi gibi anlam itibarıyla kapalı noktaların kavranabilmesi için İbn 'Abbâs'tan (öl. 68/687) rivayet edilen yıldız kaymasına atfedilen anlama dair nakledilen hadistir. Bununla beraber aynı meselenin devamında Ebû Hüreyre'den (öl. 58/678) rivayet edilen Yüce Allah'ın bir işin gerçekleşmesini istediği zaman meleklerin kanatlarını gökyüzüne vurarak titretmesinden bahseden hadisi de konuyla ilgili yorumuna delil olarak getirmiştir (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 2/1108-1109).

Bütün bu örnekler İbnü'z-Zübeyr'in *Milâkü't-te'vîl* eserinde müteşâbih âyetlerin açıklanabilmesi için yaptığı yorumlarda hadisleri delil olarak kullandığını göstermektedir. Diğer taraftan Müellif, eserinde yer alan hadisleri bazen bütün senediyle, genellikle de sadece sahabe ravisini zikrederek nakletmiştir. Eserinde rivayet ettiği

hadislerin kaynağını Sahîh-i Buhârî'yi kastederek "Sahîh" ismiyle belirtmiş, bazen de hadislerin kaynağını belirtme ihtiyacı duymamıştır (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 1/121). Müellif'in bir konuya dair yorumlarında sözün akışı içerisinde hadis olduğunu belirtmeden belli hadisleri konuyla ilgili açıklamalarına dahil ettiği de olmuştur. Bu durumun örneği olarak Bakara 2/172-173. âyetlerin diğer müteşâbih âyetlerle bağlantılarını açıklarken bir âyetteki hitabın mefhumunun elde edilebilmesi için farklı kullanımların olabileceğini belirterek üç farklı meşhur hadis metnini hadis olduğunu belirtmeksizin konu içinde zikretmesidir (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 1/250). Bununla beraber Müellif, kimi zaman nakledeceği sözün hadis olduğunu ve kaynağını belirteceği zaman "bu anlamda bir hadis Sahîh (Sahîh-i Buhârî) kitabında bulunmaktadır" (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 1/398) sözüyle yetinmiştir.

Âlimlerin Görüşleri

İbnü'z-Zübeyr, *Milâkü't-te'vil* eseriyle elde etmek istediği amacına ulaşmak için, tefsir, kıraat, dil, nahiv ve şiir gibi birçok ilim dalındaki âlimlerden istifade etmiştir. Müellif'in eserinde nakilde bulunarak veya işaret ederek görüşüne başvurduğu müfessirler ve eserlerinden bazıları: Hatîb el-İskâfî ve *Dürretü't-tenzil* eseri (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 1/235), Zemahşerî ve *el-Keşşâf* tefsiri (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 1/393), Râzî ve *et-Tefsîru'l-kebîr* kitabı (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 1/290), İbn 'Atıyye ve *el-Muharrerü'l-vecîz* tefsiri (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 1/212), Kurtubî ve *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* tefsiri (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 1/212) gibi müfessirler ve eserleridir.

Müellif, müfessirlerin müteşâbih âyetlere dair yorumlarıyla görüşlerini delillendirirken pek çok defa ortaya koyduğu görüşlerini kabul etmiş veya zayıf olduğunu belirtmiştir. Nitekim Zemahşerî'den delil getirdiği bir yerde onun bir soruya verdiği cevabı beğenerek, "bu güzel bir görüştür" (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 1/540) demesine rağmen Râzî'nin Âl-i İmran 3/3. ve Kehf 18/1. âyetlerinde نَزَّلَ ve أَنْزَلَ kelimelerinin kullanımı açısından bir problem olduğunu söyleyerek eleştirmiş ve "daha önce açıkladığımız gibi her iki âyet arasında bu fiillerin kullanımı açısından bir sorun yoktur" (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 1/289-290) demiştir. Benzer bir şekilde İbnü'z-Zübeyr, İhlâs sûresinde واحد ve أحد kelimeleri arasındaki farkı açıklarken müfessirlerin çoğunluğunun bu kelimelerin aynı anlama geldiğine dair yorumlarını isabetli bulmuş fakat Zemahşerî'nin bu konudaki yorumunu uzatmadan kısa bir şekilde açıklamasının onun yöntemine uymadığını söyleyerek eleştirmiştir (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 2/1159).

İbnü'z-Zübeyr, farklı dallarda uzmanlaşmış Sîbeveyhi, Ferrâ (öl. 207/822) ve Ahfeş (öl. 215/830), gibi dil âlimlerinden birisi olsa da kendi yorumlarını çeşitlendirmek ve referans verebilmek için dil âlimlerinin eserlerinden bazen şiirlerin olduğu bazen de olmadığı bölümleriyle eserindeki görüşlerini desteklemiştir (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 1/132-133).

İbnü'z-Zübeyr'in Cebriyye, Kaderiyye, Mu'tezile, İmâmiyye gibi çeşitli fırkaların görüşlerini sunması ve onların görüşlerini çürütürerek reddetmesiyle müteşâbih âyetlerdeki kendi tercih ettiği görüşü desteklemesi bir nevi onun âlimlerin görüşlerinden istifade etmesi kapsamına girmektedir. Müellif'in bu bağlamdaki alıntılarında ve mezheplere karşı reddiyelerinde katı bir tavır içinde olması dikkat çekicidir. Zira Zemahşerî'nin mezhebini hissettirmeden ve anlamında herhangi bir bozulma olmadan bir taraftan sözlerini naklederken diğer bir taraftan da görüşünü çürütmeye çalışması (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 1/786); başka bir yerde ise Mu'tezile ve Kaderiyye'nin sapkın ve haktan uzaklaşmış olduğunu açıkça söylemesi (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 2/1014-1015) bu uygulamasının örneklerindedir. Esasen İbnü'z-Zübeyr'in *Milâkü't-te'vil* eserini yazmasındaki amacını belirttiği cümleleri (İbnü'z-Zübeyr, 1983: 1/242) göz önüne alındığında eleştirdiği mezheplere karşı hassasiyeti ve katı bir duruş sergilemesinin normal olduğu görülecektir.

SONUÇ

Çok yönlü bir âlim olan İbnü'z-Zübeyr'in Kur'ân ilimleri açısından elimizde bulunan en önemli eserleri Kur'ân sûrelerinin münasebetine dair yazmış olduğu *el-Burhân fi tenâsübi süveri'l-Kur'ân* adlı eseri ile *Milâkü't-te'vil* eseridir. Müellif, eserin mukaddimesinde lafzî müteşâbih âyetlerin yorumlanması meselesinin ihmal edildiğini ifade etmiş, bununla beraber konuyla ilgili yazılan en önemli eser olarak bilinen Hatîb el-İskâfî'ye ait olan *Dürretü't-tenzil* ve *ğurretü't-te'vil* eserinden bahsetmiş ve kendisinin de bu eserden istifade ettiğini belirtmiştir.

İbnü'z-Zübeyr, lafzî müteşâbih âyetlerin yorumlanması gerektiği fikri üzerine bina ettiği *Milâkü't-te'vil* eserini *Milâkü't-te'vili'l-kâtü' bi zevi'l-ilhâd ve't-ta'dîl fi tevcîhi'l-müteşâbihi'l-lafz min âyi't-tenzil* şeklinde isimlendirmiştir. Çünkü Müellif, eserin yazıldığı dönemlerde Ehl-i sünnet karşıtı olarak kabul ettiği sapkın tarikatlar ve bidatlerle meşgul olan mezheplerin lafzî müteşâbih âyetleri kullanarak İslam dinine zarar vermelerini engellemek istemiştir. Bu açıdan eserinde yaptığı yorumlarda yeri geldikçe bu grupların bilerek veya bilmeyerek ortaya koydukları yanlış ve zararlı görüşlerini çürütürerek eleştirmiştir. Müellif, eserinde lafzî müteşâbih olarak belirlediği 80 sûreden 377 âyeti, elimizdeki Mushaf tertibine göre sûre-sûre, âyet âyet sıralanmış kendisinin belirlediği esaslara bağlı kalarak yorumlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda *Milâkü't-te'vil* eserini diğer eserlerden farklı kılan yorumlarında sadece kendi tercihleriyle sınırlı kalmamış; başta bizatihi Kur'ân âyetleri olmak üzere

kıraat farklılıkları gibi Kur'an ilimlerinden, hadislerden ve konuyla ilgili diğer âlimlerin görüşlerinden sıklıkla istifade etmiştir.

Sonuç olarak İbnü'z-Zübeyr, lafzî müteşâbih âyetlerin sebepsiz ve gereksiz olmadığını belirterek bu âyetlerdeki farklılıkların mutlaka açıklanması gerektiğini ifade etmiştir. Bu açıdan *Milâkü't-te'vil* eserinde söz konusu âyetlere dair ortaya koyduğu yorumların değerli olduğunu, böylece bu âyetlerin benzerliklerinin yanı sıra farklılıklarının da göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamak istemiştir. Esasen İbnü'z-Zübeyr'e göre lafzî müteşâbih âyetler, Kur'an'daki anlam bütünlüğü olgusunun başka bir yönüne hizmet etmektedir. Onun özgün düşünceleriyle katkı sunduğu bu gerçeğin anlaşılmasıyla kendisinden sonraki âlimler de lafzî müteşâbih âyetlerin yorumlanması meselesine önem atfetmişler ve bu alanda kıymetli eserler ortaya koymuşlardır.

KAYNAKÇA

Çonkor, B. (2016). "İbnü'z-Zübeyr es-Sekafi'nin (V. 708/1308) Hayatı ve Surelerin Tertibi Meselesine Yaklaşımı", *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 3(6), 251-271.

İbn 'Abdilmelik, M. (2012). *ez-Zeyl ve't-tekmile* (Thk.: Muhammed b. Şerife ve İhsân Abbas), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyye, Tunus.

İbn Ferhûn, B. (ts.). *ed-Dibâcü'l-müzheb fi ma'rifeti a'yâni 'ulemâi'l-mezheb* (Thk.: Muhammed el-Ahmedî Ebunnûr), Dâru't-Türas li't-tab' ve'n-neşr, Kahire.

İbn Hacer, A. (1972). *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine* (Thk.: Muhammed Abdulmuîd Han), Dâiretü'l-me'ârifî'l-'Usmâniyye, Haydarabad.

İbnü'l-Hatîb, L. (2003). *el-İhâta fi ahbâri Ğirnâta*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut.

İbnü'l-'İmâd, A. (1992). *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb* (Thk.: Mahmûd el-Arnaût), Dâru İbn Kesîr, Beyrut.

İbnü'l-Kâdi, A. (1971). *Dürretü'l-hicâl fi esmâi'r-ricâl* (Thk.: Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr), Dâru't-Turâs, Kahire.

İbnü'z-Zübeyr, A. (1428). *el-Burhân fi tenâsübi süveri'l-Kur'an* (Thk.: Sa'id b. Cum'a el-Fellâh, Dâru İbni'l Cevzî, b.y.

İbnü'z-Zübeyr, A. (1983). *Milâkü't-te'vil*, (Thk.: Sa'id el-Fellâh, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut.

İbnü'z-Zübeyr, A. (1990). *el-Burhân fi tertibi süveri'l-Kur'an* (Thk.: Muhammed Şa'bânî), *Vizâratü'l-evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye bi'l-Mağrib*, Muhammediye.

İşkâfi, A. (2001). *Dürretü't-tenzîl ve ğurretü't-te'vil* (Thk.: Muhammed Mustafa Aydın), *Câmi'atü Ümmü'l-Ķurâ*, Mekke.

Kâtip Çelebi, H. H. (1941). *Keşfü'z-zunûn*, y.y., İstanbul.

Mahlûf, M. (2003). *Şeceretü'n-nûru'z-zekiiyye fi tabakâti'l-Mâlikiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut.

Özdaş, H. (2020). "Lafzî Müteşâbih Âyetlerdeki Anlam Farklılığı", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(13), 215-249.

Safedî, S. (2000). *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (Thk.: Ahmed el-Arnaût ve Türkî Mustafâ), Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, Beyrut.

Sâmerrâ'î, F. S. (2016). *Dirâsetü'l-müteşâbihi'l-lafzî min âyi't-tenzîl fi kitâbi Milâkü't-te'vil*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut.

Suyûtî, C. (1974). *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an* (thk.: Muhammed Ebu'l-fadl İbrâhîm, el-Hey'etü'l-Mısriyye, b.y.

Suyûtî, C. (1979). *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-lüğaviyyîn ve'n-nuhât* (Thk.: Muhammed Ebu'l-fadl İbrâhîm), Daru'l-Fikr, b.y.

Şevkânî, M. (ts.). *el-Bedru't-Tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.

Ünalın, A. (2000). "İbnü'z-Zübeyr es-Sekafi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (XXI):249, İstanbul.

Zirikli, H. (2002). *el-A'lâm*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyin, Beyrut.